

Tot op het bot verdeeld

DE BEGRAAFPLAATS ALS BLAUWDRUK VAN DE SAMENLEVING

Het hokjesdenken tekent zich nergens zo scherp af als op begraafplaatsen. En dat neemt in deze tijd van toenemende pluriformiteit en individualisering alleen maar toe: ieder zijn eigen begraafplaats. Terwijl, als we ergens gelijk zijn, dan is het wel in het graf.

DOOR BABS BAKELS

De kogel is door de moskee. Na lang crowdfunding is – met dank aan corona – het geld eindelijk binnen om de grootste islamitische begraafplaats van West-Europa aan te leggen in het Drentse Zuidlaren. De organisatie Bijzondere Islamitische Begraafplaatsen in Nederland (BIBIN) is blij want met een begraafplaats in eigen beheer is eeuwige graf rust gegarandeerd. Laten we reëel zijn; wachten op de wederopstanding duurt langer dan de Nederlandse graftermijn van 30 jaar en 1000 jaar bijbetalen is ook zowat. Niet alleen lopen de kosten over een periode van eeuwigheid flink uit de hand, het up-to-date houden van contactgegevens vergt bovenmenselijke precisie. De kans op voortijdig ruimen is dus groot en daarmee verspeel je hemelse levens. Bovendien mogen moslims volgens de Koran niet tussen niet-moslims begraven worden. Voor veel niet-moslims is dat een klap in het gezicht. Behalve voor strikte katholieken, gereformeerden, hervormden, vrijgemaakten, jehova's, evangelisten, pinkstergelovigen, joden en alle andere gezindten die Nederland rijk is. Zij willen ook liever niet bij andersdenkenden liggen.

Ondergrondse vernedering

Theorie en praktijk ten aanzien van uitvaartritten kunnen nogal verschillen,

soms zodanig dat de principiële bezwaren onoverkomelijk worden. Zo was de bouw van een crematorium naast de Algemene begraafplaats Ede aanleiding voor de protestantse gemeente een eigen begraafplaats op te richten. De Bijbelse opdracht 'tot stof wederkeren' wordt volgens De Stichting Protestantse Begraafplaatsen in een crematieoven onjuist uitgevoerd. 'Wij behoren het proces van de ontbinding in Gods hand te laten. Juist het wederkeren tot het stof in de weg van de natuurlijke ontbinding is zo smadelijk en vernederend voor ons mensen. Dit smadelijke en vernederende karakter van het ontbindingsproces in het graf is de vrucht van de zonde, die wij niet moeten en mogen ontlopen.' Tot zover niks vreemds, ondergrondse vernedering valt binnen de dienstverlening van de Algemene begraafplaats Ede. Maar de komst van een urnenmuur en het toenemend aantal bloemen, knuffels en windgongen joeg de fijn-christelijke Edenaar verder in de gordijnen. Frivoliteit bederft de soberheid van het protestantse begraven. Redenen genoeg om de Algemene begraafplaats Ede de rug toe te keren. De Meenthof opende in 2012 zijn poorten.

In 2016 opende op begraafplaats Kranenburg in Zwolle de Chinese begraafplaats 'Het Paradijs', helemaal ingericht naar wens en traditie van de Chinese gemeenschap. Er is een pagode die kwade geesten op afstand houdt en de graven liggen feng shui (zonnige ligging van de

graven, geen bomen en door terrassenstructuur altijd uitzicht over water). Door de eigen toegang en groene wal is er geen contact met de andere grafvakken. Des te beter want de Chinese traditie schrijft voor dat goede verzorging van graven voor spoed brengt voor toekomstige generaties. De laissez-faire graven van Nederlandse Nederlanders dragen daar niet aan bij. Sorry, dit paradijs is alleen voor Chinezen.

Funeraire revolutie

Voordat we de nieuwe morele ordening verder onder de loep nemen eerst een stukje – welbekende – geschiedenis over de politisering van de dood. De Franse revolutie, waar gestreden werd voor de grondrechten gelijkheid, vrijheid en broederschap, veroorzaakte ook een funeraire revolutie. De Franse revolutionairen wilden de dood democratiseren, het ongelijkheidsprincipe binnen de kerkelijke begraafcultuur opheffen. Dat ging er nogal radicaal aan toe, niet alleen de armen ook de rijken verdwenen in het massagraf.

Na de staatsgreep van Napoleon in 1799 moesten de revolutionairen terug in hun hok en werd de machtspositie van de Katholieke kerk hersteld. Maar wel werd in 1804 het begraven in kerken op grond van hygiëne per decreet verboden. De dood viel niet meer onder kerkelijk, maar onder seculier gezag en iedereen had recht op een individueel graf.

Godsdienstvrede moest de interne orde in Frankrijk bewaren, daarom bood het decreet ruimte voor kerkgemeenschappen om eigen begraafplaatsen op te richten. Mocht een stadsbestuur een enkele, algemene begraafplaats aanleggen dan moest de grond worden verdeeld onder de verschillende gezindten. De verschillende geloofszones dienden met twee meter hoge muren te worden gescheiden, ook kreeg iedere zone een eigen toegangshek zodat je elkaar niet onverhoopt tegen het lijf kon lopen.

Het Franse decreet uit 1804 fungeerde als onderlegger voor de Begrafeniswet uit 1869 die onder leiding van de liberaal Johan Rudolf Thorbecke vorm kreeg. Nieuw aan te leggen algemene begraafplaatsen buiten de bebouwde kom werden netjes onderverdeeld in grafvelden voor rooms-katholieken, protestanten, joden

en seculieren. Ook bood de Begrafeniswet ruimte voor religieuze minderheden om zich te emanciperen op hun eigen, bijzondere begraafplaats. Dit principe is nog steeds van kracht in artikel 38 van de huidige Wet op lijkbezorging.

Hernieuwde verzuiling

Door toenemende pluriformiteit en individualisering splitst de moderne samenleving zich opnieuw op in groepen van gelijkgestemden. Door toenemende onzekerheid wil ieder groepje zijn eigen identiteit gerespecteerd zien en beroept zich op de grondrechten vrijheid en gelijkheid. De laatste verkiezingen bevestigen deze versplintering. Het politieke midden liep leeg ten faveure van partijen die de belangen van een specifieke groep behartigen, denk aan DENK, 50plus, PVV en

Aanleg begraafplaats Westgaarde
in Amsterdam Osdorp, 1972.

Foto: Collectie Stadsarchief Amsterdam

Forum. Geprojecteerd op begraafplaatsen zou de huidige identiteitspolitiek nieuwe grafvelden opleveren. Bijvoorbeeld een regenboogtuin voor de LHBTQ-gemeenschap, een stoer vak met vaandels voor nationalisten en wie leeftijd en arbeidsverleden als stokpaardje heeft komt op een vak voor babyboomers, 'zijn werk was zijn leven' is daar een veelgelezen tekst. Het hokjesdenken tekent zich nergens zo scherp af als op begraafplaatsen. De 'Terror Management Theory' – een onderzoeksmethode in de sociaal-psychologie – werpt een verhelderend licht op de hernieuwde verzuiling. Mensen zijn namelijk bange schepselen met te

veel herseninhoud. Teveel? Ja, teveel. Als Homo Sapiens kregen onze cognitieve vermogens 100.000 jaar geleden een dusdanige boost dat we in staat waren om strategisch te denken, instrumenten te ontwerpen en plannen te maken om ons te beschermen tegen grote gevaren. Dat vergrootte intellect had ook een onderdeel: het besef van de dood. In Bijbelboek Genesis wordt deze slechte evolutionaire grap mythisch verklaard. Nadat Adam en Eva een appel uit de Boom der Kennis hebben gegeten worden zij linea recta uit het paradijs verdreven naar een nieuw leefgebied vol narigheid en dood. Of de kennis over de eigen sterfelijkheid nu komt door een geëvolueerde hersenschors of een appel, het eindresultaat blijft even ellendig.

Sociaalpsychologen onderzochten de effecten van doodsangst op ons denken en gedrag. Om angst voor de dood enigszins te beteugelen streven we naar het gevoel van eigenwaarde. Dit ontwikkelt zich in de kinderjaren. Wanneer je goed doet krijg je liefde en bij ongewenst gedrag krijg je straf. De aangeleerde normen en waarden komen van pas wanneer zelfbevestiging op latere leeftijd wordt gezocht in de cultuur. Het culturele wereldbeeld is een verzameling symbolen die een gedeelde werkelijkheid verklaart en structureert en – heel belangrijk – het biedt kansen op onsterfelijkheid. In een religieus wereldbeeld is dat letterlijke onsterfelijkheid in een hiernamaals, en in een seculier wereldbeeld gaat het om symbolische onsterfelijkheid. Daarmee wordt bedoeld dat we een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan een groter geheel die vele generaties zal voortbestaan. Die bijdragen kunnen wetenschappelijk of kunstzinnig van aard zijn, een roman of een architectonisch hoogstandje, het nalaten van bezittingen, of genen en karaktereigenschappen die doorleven in onze kinderen. Het bestendigen van sociale status zien we bijvoorbeeld ook terug in grafsculptuur. We leven voort in wat we nalaten. Wanneer culturele wereldbeelden bedreigd worden staan de beloften op letterlijke en symbolische onsterfelijkheid op het spel, want zelfbevestiging is alleen verkrijgbaar in een orde der dingen waar-

Doodsangst is dus de reden dat we niet met elkaar in een graf willen liggen, of naast elkaar, of op dezelfde begraafplaats

van we de spelregels kennen. Vandaar dat wereldbeelden te vuur en te zwaard verdedigd worden, ze zijn een bron van veiligheid in onze strijd tegen doodsangst. Dit klinkt allemaal abstract en vergezocht, maar honderden gedragsexperimenten laten zien dat wanneer we aan de dood herinnerd worden we kritisch en bestraffend reageren op iedereen die het niet eens is met onze overtuiging. Zo werd aan twee groepen Duitsers gevraagd of ze liever Duitse producten kochten of producten van over de grens. De ene groep werd geïnterviewd voor een supermarkt, de andere groep voor een begraafplaats. De groep die met sterfelijkheid werd geconfronteerd koos overwegend voor Duitse producten, terwijl het de andere groep niets kon schelen. Het kan ook andersom, wanneer ons wereldbeeld bespot wordt, krijgen we sneller gedachten aan de dood. Dit werd getest bij creationisten en aanhangers van de evolutietheorie, beide groepen werden opgedeeld in een interventiegroep en in een controlegroep. De twee interventiegroepen kregen negatieve essays te lezen over hun wereldbeeld, de controlegroepen kregen neutrale essays te lezen. Naderhand werd iedereen gevraagd om woordstammen als KL..., DO..., GR... af te maken. De resultaten waren veelzeggend. De groepen wiens wereldbeeld beledigd werd schreven overwegend KIST, DOOD, GRAF. De neutrale lezers KIND, DOEL, GRAS.

Massagraf

Doodsangst is dus de reden dat we niet met elkaar in een graf willen liggen, of

naast elkaar, of op dezelfde begraafplaats. Want zelfs dood zijn andersdenkenden bedreigend. Niet alleen belichamen ze de verschillende wereldbeelden en onsterfelijkheidstrategieën, de doden zelf wekken ook extra doodsangst op. Hoe mooi begraafplaatsen ook zijn, aan onbewuste doodsgedachten ontkom je niet. Als de confrontatie dan toch moet, dan liever op een plek vol gelijkgestemden. Het landschap van de dood is een blauwdruk van de samenleving. De manier hoe we de dood te lijf gaan bepaalt immers hoe we samenleven. Vooralsnog lijkt onze toegenomen herseninhoud niet toereikend om anders te denken dan in insluiting en uitsluiting, in wij en zij. Zolang iedereen blijft geloven dat zijn overtuiging de juiste is zullen we doodsangst op een destructieve manier overstijgen: door afscheiding en verdeeldheid. Een bedroevende constatering want – het is een cliché – als we ergens gelijk zijn dan is het wel in het graf. Daarom begroeven de radicale Franse revolutionairen alle lagen van de bevolking in een massagraf. Vanuit de Terror Management Theory bekeken was dat best een intelligente vorm van lijkbezorging. ■